

Hur ska världen förstås - en recension av Empire

Fredrik Samuelsson

Empire

Antonio Negri & Michael Hardt

Harvard University Press, USA, 2000

Empire, författad av Michael Hardt & Antonio Negri och utgiven år 2000, är en av de politiska böcker som sålt mest och blivit mest omdiskuterad på senare år. (1) Negri var en av de tongivande ideologerna inom den italienska autonoma marxismen på 60- och 70-talet och att en bok författad av skribenter ur denna tradition få sådan spridning är antagligen unikt.

För oss är *Empire* viktig att ta upp, dels därför att den autonoma marxismen har givit många viktiga bidrag till förståelsen av klasskampen och kapitalismens utveckling, och *Empire* bidrar med många intressanta perspektiv på vår samtida verklighet. Dels därför att vi menar att författarna på flera viktiga punkter är fel ute och att det vore synd om andra som också inspirerats av den autonoma marxismen hamnade lika fel. (2)

Empire är på många sätt en fascinerande bok, som försöker fånga upp och beskriva tendenser i vår samtida verklighet. Det är svårt att sammanfatta boken, men här ska göras ett försök.

Författarna menar att kapitalismens expansion tidigare handlade framförallt om formell underordning – att kapitalet erövrade nya geografiska områden och integrerade dem i det kapitalistiska systemet. Men i och med att hela jorden nu inlemmats och det inte längre finns något ”yttre”, så sker expansionen idag genom reell underordning – att hela det mänskliga livet, hela den sociala tillvaron, våra kroppar, hjärnor och sociala relationer, blir föremål för kapitalackumulation. Detta innebär också att den imperialistiska kampen mellan nationalstater om att dominera nya områden ersatts av en ny global ordning, där Empire, imperiet, är den nya makten som härskar över hela världen. Nationalstaterna finns kvar, men har till stor del förlorat sin suveränitet, och är nu inlemmade i den globala maktordningen. Till skillnad från de gamla imperialistiska makterna och nationalstaterna så saknar Empire centrum, och kan snarare ses som en form av nätverk, där företag, internationella institutioner och nationalstater ingår. Uppkomsten av Empire innebär också enligt författarna att storskaliga krig mellan imperialistiska stater upphört. Empire strävar efter fred och universella rättigheter, och de krig som sker är mer att betrakta som polisaktioner där Empire rycker ut för att sätta stopp för sådant som hotar den globala ordningen.

Empire och skiftet från formell till reell underordning motsvaras inom produktionen av att den immateriella produktionen blivit viktigare än den materiella. På samma sätt som industriproduktionen en gång i tiden kom att dominera över, och omvandla, jordbruket, dominerar idag den immateriella produktionen, vilket medför att alla andra sektorer omvandlas i riktning mot denna. Den immateriella produktionen består enligt författarna av tre delar: industriproduktion som har omvandlats med hjälp av informationsteknologi, så att information och kommunikation blivit integrerat i processerna och produktionen sker enligt nätverk istället för efter löpande band; symbolanalytisk produktion som hanterar information och kommunikation; samt slutligen affektivt servicearbete, som har med människor och mänskliga affekter att göra, t.ex. hälsovård, utbildning eller underhållning.

Gemensamt för dessa olika former av immateriellt arbete är enligt författarna att de inte har någon lokalitet på samma sätt som tidigare, utan sker överallt och ingenstans, organiserat som nätverk. Den immateriella produktionen innebär också att arbetarna skapar värde genom kommunikation, information, samarbete och känslor. Författarna menar att detta innebär att Marx arbetsvärdeteori är satt ur spel, då arbetstiden inte längre är avgörande för värdet som produceras, och att värdet omöjligt kan mätas. Istället menar de att arbetarna i ökad grad skapar värdet själva, genom sin egen kreativitet och genom samarbete och kommunikation med andra. Kapitalet behövs inte längre för att värdeproduktionen skall sätta igång. Empire framstår på så sätt som en parasit, som suger upp vad arbetarna, eller *the multitude* (myllret), som Negri och Hardt föredrar att skriva, skapar.

Författarna menar att det immateriella arbetet gör att kommunismen spontant redan finns här, immanent inom Empire, till följd av arbetarnas egna värdeskapande aktiviteter och de sociala relationer, samarbete, kreativitet osv. som det immateriella arbetet utvecklar.

Den reella underordningen och det immateriella arbetet innebär också att makten har förändrats och blivit en del av produktionen, eftersom arbetarnas egna kroppar och hjärnor framstår som det immateriella arbetets produktionsmedel, och det som produceras alltmer handlar om känslor, identiteter, relationer och kroppen. Med en modell lånad från Foucault menar författarna att makten utvecklats i tre steg. I det förkapitalistiska samhället var makten något yttre, som tillgrip hårda sanktioner för att få sin vilja igenom. Under den tidiga kapitalismen växer istället det *disciplinära samhället* fram. Med hjälp av institutioner som skolan, fängelset, sjukhuset och militären, flyttas nu makten in i människors kroppar och medvetande. Genom en disciplineringsprocess skapas normalitet genom anpassning och

uteslutning. Hardt och Negri menar att vi nu nått en tredje fas, *kontrollsamhället*, där makten blivit till en integrerad del av själva det sociala livet. Makten finns ständigt närvarande i produktion och konsumtion, därför att det som står i centrum för det immateriella arbetet är just mänsklig subjektivitet, kroppar, medvetande, sexualitet, känslor, sociala relationer osv. Detta, att produktionen handlar om produktion av själva det mänskliga livet, kallar Hardt och Negri också för *biopolitisk produktion*.

Empire, kontrollsamhället och det immateriella arbetet går in i varandra och finns alla överallt, som delar av ett världsomspännande produktions- och maktnätverk. Samtidigt så finns också myllret, det samlade världsproletariat som skapar värde, överallt. På så sätt kan motståndet mot Empire också ske varsomhelst. Författarna tar upp som exempel på motstånd att skapa subjektivitet och kroppar som inte går att inordna i makten, att försöka fly genom migration, exodus och nomadism, samt att kräva medborgarskap och social lön åt alla. *Empire* har hämtat influenser från många håll, men vilar tungt på poststrukturalistiska tänkare som Foucault, Deleuze och Guattari. Samtidigt så finns också drag av autonom marxism i texten. Negri och Hardt vill t.ex. se klasskampen som drivkraften bakom kapitalismens utveckling och menar att det är *the multitude* som har tvingat fram Empire. Sammantaget har de skapat en fascinerande och fantasieggande bild av en nya världsordning där Empire och *the multitude* står emot varandra i en värld där makt och produktion blivit ett och finns överallt, och striden står runt skapandet av själva det mänskliga livet, samtidigt som kommunismen redan finns här, immanent i vår egen verklighet. De är befriande att de ser positivt på möjligheterna att övervinna kapitalismen, att de vågar ta ut svängarna och att de vänder sig emot varje form av nationalism. Samtidigt reser författarnas beskrivning av verkligheten en mängd frågetecken.

Den reella underordningen

Med diskussionen om reell underordning och biopolitisk produktion har Hardt och Negri tagit fasta på en mycket viktig tendens inom den samtida kapitalismen. Man kan helt instämma med deras beskrivning av hur kapitalismen allt mer tränger in i djupet av det mänskliga livet.

Flera faktorer ligger bakom detta. För det första har arbetarna i de kapitalistiska kärnländerna, i Nordamerika, Västeuropa, Japan och Australien, fått ett växande konsumtionsutrymme. För 200 år sedan stod kläder och livsmedel för över 2/3 av konsumtionen, idag 1/4. (3) Arbetarnas möjlighet att konsumera andra varor och tjänster har alltså ökat dramatiskt, till följd av arbetarklassens kamp för drägligare livsvillkor och kapitalets strävan efter ökad produktivitet. För det andra strävar kapitalet hela tiden efter att utöka varuformen och exploatera nya områden. För det tredje så innebär kapitalismen att "allt som är fast förflyktigas", som Marx skriver i *Manifestet*. Allt som tidigare framställt som fast och givet, vare sig det är identiteter, sociala band, eller den mänskliga kroppen själv, bryts under kapitalismen sönder, i och med att alla relationer framstår som varurelationer.

Sådant som tidigare förmedlades som självklart genom det traditionella samhällets institutioner, tillägnas idag allt mer genom konsumtion. Det finns tusen och åter tusen varor för att skapa kvinnlighet och manlighet, tusen och åter tusen varor för att förändra utseende och kropp, tusen och åter tusen varor för att skapa identitet. Världsbild, moral, religion, sexualitet, kön – allt görs till föremål för konsumtion. På så sätt blir produktionen av ideologi, av subjektivitet eller av själva den mänskliga kroppen allt mer integrerad i varuproduktionen. Allt fler varor sprids som förmedlar ideologiska budskap: skivor, filmer, böcker, TV-program, hemsidor osv. Men även andra konsumtionsvaror bidrar till att skapa identitet. Valet av kläder, av möbler eller mat, signalerar vilka vi är. Också mellanmänsklig kontakt har antagit varuformen, i och med att tjänstesamhället expanderat. I dessa fall sker produktion och konsumtion samtidigt och det som står i centrum är själva det mänskliga livet.

Om man vill beteckna denna sida av varorna som immateriell, har det immateriella mycket riktigt fått en ökad betydelse. Med Foucaults termer kan vi också tala om biopolitisk produktion och kontrollsamhälle, då makten i en bemärkelse finns överallt, i produktionen och konsumtionen av varor och tjänster. Det är dock viktigt att komma ihåg att detta endast är en form av makt. Det finns samtidigt makt som är klart lokalisierbar och centraliserad, såsom kapitalets makt att påtvinga arbete genom varuformen, eller den avsevärda makt som stater och disciplinära institutioner fortfarande besitter. Det är också viktigt att se att varuformens dominans aldrig är total. Det finns alltid motkulturer, alltid kreativa sätt att använda varorna, alltid andra värden bortom konsumtionen.

Varuformen har också öppnat upp för en radikal kritik av världen, eftersom inget längre framstår som naturligt. Först när identitet, kön, sexualitet och kropp skapas på en varumarknad blir det möjligt att i grunden ifrågasätta dessa, eftersom de så uppenbart framstår som konstruerade, vilket utgör en del av den materiella grunden för radikal feminism, poststrukturalism och queerteori. På samma sätt är grunden för marxismens analys av arbetsvärdet givetvis att arbetet lösgjorts från alla naturliga sammanhang och antagit varuformen.

Har expansionen nått en gräns?

Hardt och Negri menar att den ökade reella underordningen beror på att kapitalet har nått gränsen för sin yttre expansion. Enligt dem medför detta också att den imperialistiska konkurrensen, med dess risk för storkrig, upphört. Istället råder nu den nya världsordningen där Empire strävar efter universell fred och rättvisa.

Men att den reella underordningen tilltar behöver inte alls innebära att möjligheterna till yttre expansion är uttömda. Orsakssambandet stämmer inte. Istället kan man se dessa båda former av expansion som två parallella vägar för kapitalet att finna nya områden för kapitalackumulation. I en mening finns naturligtvis inget yttre, då det är svårt

att finna delar av världen som är opåverkade av den kapitalistiska varuekonomin. Men samtidigt är varuformen och lönearbetet långt ifrån allena rådande och kapitalen kämpar fortfarande mot varandra om att expandera till nya områden. Faktum är att flera miljarder människor fortfarande lever på landsbygden i tredje världen och försörjer sig på framförallt jordbruk.

Författarna till *Empire* missar helt den viktiga diskussion om New Enclosure – den nya inhägnadsrörelsen – som tagits upp av autonoma grupper som *Midnight Notes* och *The Commoner*. (4) Den nya inhägnadsrörelsen ses som en form av svar på den kris kapitalismen gick in i under 70-talet. På samma sätt som skedde under kapitalismens barndom i Europa har de senaste årtiondena miljontals människor i tredje världen tvingats bort från sina försörjningsmedel, oftast jord. Metoderna för att uppnå detta har varit många: skulder, fysiskt tvång, dammbyggen, privatisering av allmänningar m.fl. På så sätt har nya människomassor tvingats in i löneslaveri på plantage, fabriker och bordeller. Denna nya inhägnadsrörelse har accelererat under 80- och 90-talet, vilket innebär att varuformen och löneslaveriet expanderar för fullt, just när *Empire* påstår att möjligheterna till yttre expansion skulle vara uttömda.(5)

På grund av att Hardt och Negri bortser från inhägnadsrörelserna så ger de också en alltför ensidig bild av migrationsströmmarna i världen:

The multitude's resistance to bondage – the struggle against the slavery of belonging to a nation, an identity, and a people, and thus the desertion from sovereignty and the limits it places on subjectivity – is entirely positive. (s. 361)

The real heroes of the liberation of the Third World today may really have been the emigrants and the flows of population that have destroyed old and new boundaries. (s. 362f)

Denna beskrivning av migrationen kan jämföras med den som *Midnight Notes* gör:

The New Enclosures make mobile and migrant labor the dominant form of labor. We are now the most geographically mobile labor force since the advent of capitalism. Capital keeps us constantly on the move, separating us from our countries, farms, gardens, homes, workplaces because this guarantees cheap wages, communal disorganization and maximum vulnerability in front of law courts and police. (6)

För att få den totala bilden måste man ha båda perspektiven klart för sig, och greppa helheten dialektiskt. Visst är det så att arbetarklassens migration kan hota en samhällsordning, såsom skedde när östblocket bröt samman. Mobiliteten kan inte heller kontrolleras helt av kapitalet, utan drivs på av arbetarklassens behov och drömmar. Vid gränserna försiggår en ständig kamp, där de olika staterna försöker styra och kontrollera migrationen, medan människomassorna på flykt gör allt för att övervinna dessa hinder. Men samtidigt får man inte glömma kapitalets aktiva roll i inhägnadsrörelsen, vars syfte är att skapa nya grupper av lönearbetare, sprida varuformen och öka konkurrensen mellan arbetare. Från kapitalets sida kan det också handla om att bryta upp arbetarklassens makt där den är för stark.

90-talet innebar också sovjetblockets slutgiltiga kollaps, vilket noteras i *Empire*. Men i och med detta öppnades också enorma områden för kapitalistisk expansion. Dessutom har en mängd länder i tredje världen tvingats öppna upp sina gränser för utländskt kapital på ett sätt som tidigare inte skett. I en recension av *Empire* konstateras att nivån på kapitalexport från imperialistiska till icke-imperialistiska områden har ökat dramatiskt under 1990-talet, precis då *Empire* skulle ha fötts och att det skulle vara mer korrekt att tala om en period av mindre extensiv kapitalackumulation under 30-, 40- eller 60-talet, men inte under 90-talet. (7)

Är skillnaderna utjämnade?

En annan förklaring som författarna ger till *Empires* framväxt är att världen idag skulle vara mer enhetlig, med gradskillnader snarare än artskillnader. *Empire* sägs vara utan något direkt centrum och verka överallt. Visserligen erkänner Hardt och Negri att det finns en skillnad mellan dominerande och dominerade länder. Men de menar ändå att skillnaden mellan centrum och periferi, mellan första och tredje världen, skulle ha minskat:

The spatial divisions of the three Worlds (First, Second, and Third) have been scrambled so that we continually find the First World in the Third, the Third in the First, and the Second almost nowhere at all. (s. xiii)

I tredje världens storstäder finns exempel på extrem lyx, medan extrem fattigdom återfinns mitt i den första världens metropoler. Kapital- och migrationsströmmar har enligt författarna också bidragit till att jämna ut skillnaderna.

Giovanni Arrighi har i en recension av *Empire* visat att denna bild av verkligheten inte stämmer. Även om det finns rikedom mätbar med första världens i tredje världens storstäder och fattigdom mätbar med tredje världens i första världens metropoler, så innebär inte det att den avgörande skillnaden skulle ha suddats ut. 1999 var den genomsnittliga per capita inkomsten i tredje världen 4,6 procent av den genomsnittliga inkomsten i första världen, vilket är nästan exakt samma förhållande som 1980 (4,3 procent) eller 1960 (4,5 procent). Kapitalströmmarna flyter inte heller fritt över världen, eller söker sig dit lönen är lägst och den administrativa makten att garantera utsugningen högst, vilket Hardt

och Negri tycks tro. De största kapitalflödena, 75 procent av all direktinvesteringar, sker fortfarande – trots en ökad kapitalexport från nord till syd – mellan de rika länderna. Förutom priset på arbete spelar nämligen en rad andra faktorer in när kapitalet investerar: produktivitet, infrastruktur, stabilitet, närhet till marknader mm. (8)

Närmare verkligheten än bilden av en global makt som verkar lika överallt, tror jag Benny Åsman kommer med följande beskrivning:

Istället för en enhetligt globaliserad världsekonomi kan vi likna den vid en triangel där varje hörn har flera stödpunkter, likt en plattform för oljeborring. Triangelns hörn utgörs av Nordamerika, Europa och Japan. Från dessa centra har den kapitalistiska marknadsekonomin spritt sig över världen, men det är ingen naturlig utbredning av det kapitalistiska produktions sättet som ägt rum. Istället har triangeln tre hörn byggt upp produktionsplattformar som Mexiko, Brasilien Thailand, Singapore och Indonesien. Deras ekonomi har blivit mer inriktad på att tillfredsställa behovet av konsumtionsvaror, råvaror och halvfärdiga kapitalvaror i triangelns tre hörn än att bygga upp ekonomi och välfärd för den egna befolkningen. (9)

Till den del av världen som befinner sig utanför hörnen och dess stödpunkter når de globala kapital- och handelsströmmarna endast i mycket begränsad omfattning. Det har alltså på inget sätt skett en utjämning av inkomster eller levnadsstandard mellan första och tredje världen, utan den fundamentala klyftan mellan dessa består – och därmed också en fundamental uppdelning av världsproletariatet, avgörande för den globala klassammansättningen. Denna splittring gör också att vägen mot kommunism kanske inte alls blir så enkel som Hardt och Negri tänker sig – inte alls ligger immanent i Empire – eftersom varje global revolutionär rörelse måste övervinna splittringen och överbygga de enorma skillnaderna i levnadsvillkor som finns mellan olika delar av den globala arbetarklassen.

Existerar det ett världsimperium?

Det finns en naturlig strävan mot en total globalisering inom kapitalismen, då kapitalet ständigt vill expandera, och överskrider gränser och hinder i sin jakt på nya profiler. För kapitalet är det optimalt att fritt kunna investera där det är lönsammast, att kunna utnyttja arbetskraften fritt, för att sänka priset och maximera utsugningen, samt för att kunna spela ut olika arbetargrupper mot varandra och fly fältet om arbetarklassen i en region gör för starkt motstånd.

I dagsläget är kapitalet också mer globalt än någonsin. Finanskapitalet rör sig fritt över världen, tidigare slutna områden öppnas för handel och produktionskedjorna dras ut över jorden. Nationalstaternas suveränitet har minskat, då de satts under press från finanskapitalet och har svårare att garantera sociala kompromisser. Över hela världen genomför också nationalstaterna – mer eller mindre frivilligt – reformer i det internationella kapitalets intressen: öppnar gränserna för utländskt kapital, avreglerar, privatiserar osv. Samtidigt har internationella institutioner som GATT, världsbanken och IMF fått ökad betydelse.

Det kan tyckas logiskt att den nya världsmarknaden skulle motsvaras av en ny global makt, med politisk och militär suveränitet. Det Hardt och Negri påstår är att vi redan är där. Det finns redan en global suverän makt, ett världsomspännande imperium.

Sannare är nog att säga att utvecklingen mot ett globalt imperium bara är en tendens, och att denna möts av motverkande tendenser, bl.a. kampen mellan olika kapital och mellan olika nationalstater för att tillvarata egna intressen, som när USA reser tullar mot utländskt stål.

Fortfarande har också även de största transnationella företagen sin bas i specifika nationalstater – i de allra flesta fallen i USA, Japan eller något EU-land – och tar på en mängd olika sätt emot stöd från den egna staten: ekonomiskt, marknadsföringsmässigt, juridiskt och i vissa fall även militärt. Nationalstaterna är också de enda instanser som kan ta upp skatt och skapa nödvändig infrastruktur för kapitalets behov. Även efter keynesianismens fall medlar de dessutom på en mängd sätt mellan klasserna och försöker bevara den sociala fredan. Kanske håller EU på att utveckla liknande funktioner och utvecklas till en europeisk superstat, men det är inte alls samma sak som en världsstat, utan står snarare i motsättning till denna.

I slutet av *Empire* tar Hardt och Negri upp några krav som de ser som strategiska i kampen mot Empire. Ett av kraven de reser är medborgarskap åt alla. Ytterst vill de se ett världsmedborgarskap, men de inser själva att detta inte går att förverkliga i dagsläget, utan reser som ett första steg kravet på att alla som vistas inom en nation skall ges medborgarskap där. Ett annat krav de reser är en social lön till alla. Men dessa krav kan paradoxalt nog endast förverkligas av nationalstaterna, vilket visar att väsentliga statsfunktioner ännu saknas på ett globalt plan.

Ett stort problem i beskrivningen av *Empire* är USA. Det är ju USA, inte FN eller någon annan världsmakt, som har de militära maktmedlen. På olika sätt dominerar USA också världsekonomin. Hardt och Negri erkänner att USA har en särställning i världsordningen, men de menar att USA inte agerar imperialistiskt, för att gynna nationella intressen och nationellt kapital, utan istället agerar för att försvara den globala ordningen och upprätthålla imperiets universella fred och rättvisa. Som exempel på detta tar de upp Gulfkriget:

The Gulf War was the first time the United States could exercise this power in its full form. Really, the war was an operation of repression of very little interest from the point of view of the objectives, the regional interests, and the political ideologies involved. We have seen many such wars conducted directly by the United States and its allies. Iraq was accused of having broken international law, and it thus had to be judged and punished. The importance of the Gulf War derives rather from the fact that it presented the

United States as the only power able to manage international justice, *not as a function of its own national motives but in the name of global right*. [...] The U.S. world police acts not in imperialist interest but in imperial interest. (s. 180)

De bägge författarnas förklaring känns mer än lovligt naiv och idealistisk. Om man går närmare in på kriget mot Irak är det inte svårt att hitta en hel radda imperialistiska motiv bakom USA:s agerande – från att manifesteras den egen dominansen och visa utmanare vad som väntar, till att gynna det egna kapitalet, bland annat olje- och militärindustrin. Under det senaste årets ”krig mot terrorism” har vi sett hur USA agerat än mer självsvåldigt. Nästan överallt där USA ingripit kan en förklaring stavas olja. I Afghanistan hjälptes först talibanerna till makten, då amerikanskt kapital trodde dessa kunde garantera den stabilitet som behövdes för att bygga en oljepipeline genom landet. Men när de blev för besvärliga störtades de och en mer USA-vänlig regering fördes till makten. I Venezuela har vi sett hur USA stödde ett kupp försök mot en demokratiskt vald president, sedan han velat omförhandla oljekontrakt. I Colombia där den amerikanska militära inblandningen ökar finns olja, liksom i Irak där nya anfall väntar. Bakom detta intresse ligger ett starkt amerikanskt oljekapital, med en mängd förgreningar in i regeringen, som med imperialistiska metoder vill stärka sina positioner, nu när de amerikanska källorna väntas sina. (10)

Om Empire verkligen var en världsmakt som slog vakt om den globala freden, borde massakrerna i Rwanda varit en omöjlighet. En global polismakt, med imperiets universella intressen för ögonen borde ha ingripit. Men USA förblev passivt, då ett ingripande tydligen var ointressant från nationella intressen. Om Rwanda står det inte heller något i Hardts och Negris bok. (11)

Förutom militära aktioner så finns en rad andra exempel där USA gått emot internationella avtal för att gynna nationella intressen och den egna suveräniteten: USA har höjt tullarna mot utländskt stål i öppen konflikt med EU och på tvärs mot alla frihandelssträvanden; landet vägrar skriva under klimatprotokollet och vägrar godkänna en internationell krigsförbrytartribunal osv.

USA, liksom de andra kapitalistiska staterna, agerar inte främst utifrån vad som är bäst för totalkapitalets intressen, utan i första hand utifrån vad som gynnar det nationella kapitalet. Amerikanska företag som Enron har kunnat tilltvinga sig lönsamma kontrakt runt om i världen just tack vare att de haft den amerikanska statens maktmedel i ryggen, med hot om ekonomiska sanktioner, indragna bistånd och ytterst militära insatser.

Kanske är det så att ett ökat internationellt beroende, med fler investeringar i andra länder och produktionskedjor som sträcker sig över världen minskar risken för storkrig. Kanske kommer vi också på sikt att se hur en global statsformation växer fram, men vi är långtifrån där.

Kanske är det rent utav istället så att det är just USA:s hegemoni, tillsammans med de goda möjligheterna för kapitalexport efter Sovjetunionens fall, som ligger bakom dagens fredliga samexistens mellan de gamla imperialistmakterna. Om så är fallet kommer kampen att hårdna när exportmöjligheterna sinar, i synnerhet ifall hegemonin utmanas, t.ex. om EU går vidare i sin utveckling mot kontinental stat med ökade militära medel. I så fall kan hotet om imperialistiska världskrig återkomma med förnyad styrka.

Står tjänstesektorn för kapitalets dynamik?

Hardt och Negri menar att förändringar inom produktionen är avgörande för framväxten av Empire, och de betonar starkt en rörelse från materiell till immateriell produktion. Det kan tyckas som om industrisamhället håller på att övergå i ett service- och informationssamhälle, på samma sätt som jordbrukssamhället en gång i tiden övergick i industrisamhället. Detta är också den slutsats Hardt och Negri drar:

The 1990s auto factory, whether in São Paulo, Kentucky, or Vladivostok, occupies a subordinate position in the global economy – subordinated to high-value production of services. Today all economic activity tends to come under the dominance of the informational economy and to be qualitatively transformed by it. (s. 287f)

The central role previously occupied by the labor power of mass factory workers in the production of surplus value is today increasingly filled by intellectual, immaterial, and communicative labor power. It is thus necessary to develop a new political theory of value that can pose the problem of this new capitalist accumulation of value at the center of the mechanism of exploitation (and thus, perhaps, at the center of potential revolt). (s. 29)

Servicesektorn dominerar alltså inte bara kvantitativt, utan också kvalitativt, enligt författarna. I den globala ekonomin vill de ge servicesektorn en ledande roll och de menar att den står för den högsta värdeproduktionen och den främsta dynamiken. Dess dominans över industrin ledar också till att industrin transformeras till att bli mer lik servicenäringarna. Skiftet från industri- till tjänste- och informationssamhället innebär också en avgörande förändring i den globala klassammansättningen, så att arbetarna som producerar immateriella värden får en ledande ställning. Hardt och Negri menar till och med att förändringen är så avgörande, att själva arbetsvärdeläran är satt ur spel, och en ny värdeteori behöver konstrueras.

De har naturligtvis rätt i att det skett stora förändringar, att andelen industriarbetare sjunkit och att servicesektorn idag sysselsätter en majoritet arbetare i åtminstone de kapitalistiska kärnländerna: Japan, Australien och länderna i Nordamerika och Västeuropa. De har också rätt i att ny kommunikationsteknologi spelar en allt större roll inom

industrin. Men samtidigt är bilden de ger grovt missvisande.

När det gäller produktionen av materiella varor – jordbruket och industrin – har det skett en enorm produktivitetutveckling under 1900-talet, i synnerhet under efterkrigstidens boom. Arbetare har ersatts med maskiner i snabb takt, samtidigt som allt fler varor producerats och värdet på dessa sjunkit. Därigenom har tjänsteproduktionen kunnat expandera, då det funnits både ett ekonomiskt utrymme – till följd av varornas fallande pris – och tillgänglig arbetskraft. Samtidigt söker kapitalet ständigt efter nya områden för kapitalackumulation, vilket vi sett i diskussionen om reell underordning, och har kapitaliserat mycket som tidigare var hushållsarbete eller fritidsverksamhet.

Men ur detta följer *inte* att servicesektorn skulle ha övertagit industrins dominerande roll. Globaliseringen av produktion och handel handlar främst om industriproduktion, medan många tjänster är lokala till sin karaktär, undantaget de som har med transport, information och finans att göra. De stora kapitalen finns också framförallt inom industriproduktionen. Av det samlade värdet i amerikanska multinationella företag stod industriproduktionen 1977 för 76 procent, och 1998 för 61 procent, resten framförallt av tjänster med industriell anknytning. (12) I den globala ekonomin framstår varuproduktion fortfarande som den främsta drivkraften.

En anledning till att industrin fortfarande dominerar, trots att en mycket större andel jobbar med tjänsteproduktion, är att en mycket stor del av tjänstesektorn utgörs av just industrianknutna tjänster: transport, distribution, marknadsföring och försäljning av varor; administration, datasupport och finansverksamhet med anknytning till industrin, osv. En undersökning från 1996 visade att andelen sysselsatta inom industrin och industrianknutna tjänster i Sverige legat konstant sedan 1950-talet. Det som skett är istället att industriproduktionen splittrats upp. Olika tjänster kopplade till produktionen har lagts ut på entreprenad eller ombildats till självständiga bolag, samtidigt som stora delar av produktionen lags ut på en växande kedja av underleverantörer. Statistiskt medför det att ekonomer, administratörer, telefonister, städare och kökspersonal som tidigare räknades till industrin, nu, när städningen lagts på entreprenad, telefonsjälstjänsterna tagits över av callcenter och administrationen bolagiserats, räknas till tjänstesektorn. (13)

När det gäller industriproduktionen har förvisso informationshantering kommit att spela en större roll, men frågan är om detta kommit att göra industrin mer lik servicesektorn. Ny teknologi fyller nämligen inget självändamål, utan har som syfte att öka produktiviteten och kontrollen över arbetet ytterligare. Löpandebandet har alls inte försvunnit, utan snarare intensifierats och spridits till nya underleverantörer. Med mager produktion och just-in-time har hela produktionskedjan integrerats, från den första underleverantören, över alla transporter mellan anläggningar och alla produktionsled, till sammansättningsfabrikerna.

Snarare än att industrin kommit att likna tjänstesektorn, har produktionen av tjänster industrialiserats. Datorer och annan teknologi har gjort det möjligt att förenkla och automatisera tidigare högkvalificerade tjänster. En snabb produktivitetutveckling har möjliggjorts, liknande den inom industrin, vilket på sikt kommer att leda till färre anställda även inom dessa sektorer. I callcenter organiseras det administrativa arbetet strikt efter taylorismiska principer, där varje arbetare har sin givna funktion, arbetet delas in i olika moment och övervakas minutiöst. I stora delar av kontorssektorn är utvecklingen likartad, vad gäller sådant som administration, finans, och kundkontakter. En stor del av dessa tjänster är naturligtvis också industrirelaterade. Informationsrevolutionen innebär alltså enorma rationaliseringsmöjligheter inom industri, administration och finans. Däremot är det problematiskt för kapitalet att kapitalisera informationen självt, utan att innesluta den i en materiell vara, såsom en tidning, en film eller en CD-rom, eftersom det är svårt att kontrollera flödena. Därav den hårda kampen om patent, upphovsrätt och piratkopiering.

När det gäller sådana tjänster som har med människor att göra är situationen en annan. Hardt och Negri gör rätt i att betona denna sektors ökade betydelse, liksom att sätta denna i samband med den reella underordningen och den *biopolitiska produktion* av själva det mänskliga livet, av kropp, medvetande och relationer. Denna sektor har mycket riktigt vuxit i omfång, till stor del för att uppgifter som tidigare utfördes obetalt av kvinnor, integrerats i den offentliga sektorn eller tagits över av marknaden: vård, undervisning, socialomsorg, barnomsorg, osv.

Problemet är att produktiviteten inom denna sektor utvecklas långsamt eller inte alls. Det går inte att mata barn dubbelt så snabbt, ta hand om dubbelt så många patienter, eller undervisa studenter på halva tiden, i alla fall inte utan att resultatet blir avsevärt sämre. Till följd av detta blir också denna typ av tjänster, liksom hårklippning, restaurangbesök och teaterbiljetter, hela tiden dyrare, jämfört med materiella konsumtionsvaror. Utan statliga subventioner skulle de flesta av oss inte ha råd att sätta barnen i skolan eller kunna gå till vårdcentralen när vi blev sjuka. Till och med de rika tycker det är för dyrt med tjänstefolk, om de inte får skattelättnader eller kan anställa dem svart. Dessa subventioner förutsätter dessutom en nationalstat, då ingen annan instans förmår att ta ut skatter och fördela dessa. (14)

Där tjänsterna inte subventioneras blir de låglönejobb, ofta förslummade, med svart arbetskraft och illegala immigranter, såsom många gånger är fallet inom den amerikanska tjänstesektorn. Alternativet är lyxkonsumtion förunnat ett fåtal.

Kapitalet har expanderat inom tjänstesektorn och utvecklar ständigt nya servicenäringar i jakt på nya ackumulationsmöjligheter. Men den låga produktiviteten gör att det är omöjligt att nå industrisektorns dynamik, där ständig produktivitetssökning varit den främsta vägen att höja mervärdet, samtidigt som arbetarnas konsumtion kunnat öka.

På grund av detta försöker kapitalet också här att *industrialisera* de tjänster som går och skapa materiella varor: medicin istället för läkarvård, rakapparater istället för barberare, film istället för teater, en lång rad hushållsmaskiner istället för tjänstefolk, osv. På snabbmatsrestaurangerna tillverkas maten enligt löpandebandets principer, samtidigt som den personliga servicen minimeras. (15)

Negri och Hardt har tagit fasta på några viktiga förändringar som skett, men överdriver dessa, missar de motverkande tendenserna och ger en missvisande bild av hur såväl kapitalets som arbetarklassens sammansättning ser ut. Istället menar jag att industriproduktionen fortfarande befinner sig i den kapitalistiska ekonomins hjärta, och är den mest centrala sektorn i kapitlets globala expansion. En stor del av tjänstesektorn är underordnad industrin och bistår industriproduktionen och varucirkulationen på olika sätt. Gränserna håller dock på att suddas ut, men framförallt därför att det sker en industrialisering av tjänstesektorn. När det gäller informationshantering så ökar produktiviteten, liksom inom industrin, snabbt och produktionen automatiseras. När det gäller service från människa till människa är produktiviteten däremot låg och denna sektor kräver statliga subventioner, ytterst mervärde från mer produktiva sektorer, eller låga löner och dåliga villkor. Den är också lokal till sin natur. Det finns därför en tendens att ersätta sådana tjänster med industrivaror.

I *Empire* lyser konkreta diskussioner om den vardagliga klasskampen nästan helt med sin frånvaro, i synnerhet när det gäller materiell industriproduktion. För att få en bild av kampmöjligheterna är det viktigt att se den betydelsefulla roll som industrin fortfarande intar. I och med just-in-time har produktionen blivit störningskänsligare än tidigare. Strejker, sjukskrivningar, eller vägblockader, kan slå direkt mot ackumulationens centrum och relativt små grupper av t.ex. transportarbetare eller arbetare vid bandet hos en underleverantör, kan nå en oanad styrkeposition. Detta är inget försök att ge industri- och transportarbetare en särställning i klasskampen. Kamp runt välfärdstjänster vet vi kan få stor sprängkraft och vilka former informationsarbetarnas kamp tar har vi än så länge bara sätt början på.

Fram till mitten av 70-talet såg Negri industrins massarbetare som arbetarklassens revolutionära avantgarde, men ändrade sig när detta skikt pressades tillbaka i Italien. Istället lyfte han fram *den sociala arbetaren* som den dominerande gruppen. Men om risken tidigare var att all arbetarkamp underordnades massarbetarnas kamp, försvann med Negris nya analys även denna delvis konkreta förståelse av klassen, när allt underordnades ett allmänt proletariat. (16) I *Empire* används begreppet *den sociala arbetaren* endast sporadiskt, medan *the multitude* förekommer desto flitigare. Men inte heller detta begrepp antar konkret form. Det enda vi egentligen får veta om dagens klassammansättning är att det immateriella arbetet dominerar, och att detta arbetes kreativitet, kommunikation osv. innebär ett stort steg mot kommunismen. Men för att verkligen förstå dagens klassammansättning, det immateriella arbetet och de vägar kampen kan ta, måste man gå in på hur den konkreta situationen och den konkreta kampmöjligheten ser ut för varje del av klassen, vare sig det handlar om callcenterarbetare, dataprogrammerare eller anställda inom nöjesindustrin. Annars stannar analysen vid fria fantasier, utan att säga något om verkliga människors vardagliga livserfarenheter och kampmöjligheter.

Är arbetsvärdeläran förlegad?

När det gäller synen på värde, produktion och exploatering är det intressant att jämföra *Empire* med Harry Cleavers *Reading Capital Politically*, som också är under översättning och snart kommer ut på svenska. Trots att båda böckerna är skrivna inom den autonoma marxistiska traditionen, har de helt olika utgångspunkter. Cleaver går i detalj igenom de ekonomiska kategorier Marx utvecklade i *Kapitalet*, såsom varuform, bruksvärde, bytesvärde och värde. Cleaver menar att Marx ekonomiska teorier inte kan användas för att beskriva kapitalet objektivt, som något som följer givna lagar, oberoende av klasskampen. Istället visar Cleaver hur var och en av termerna i *Kapitalet* rymmer motsatta klassintressen och hur dessa står emot varandra i varje steg av kapitalets produktions- och cirkulationsprocess. Kapitalet måste därför ses som en social relation där arbete och kapital möts. Därigenom ges arbetarklassen också en aktiv roll, då klassen ständigt i alla led agerar och på så sätt omformar både sig självt och kapitalet. (17)

Men där Cleaver visar på relevansen i Marx teorier, försöker Negri och Hardt frånga dessa. Negri har under lång tid försökt visa att Marx teori om arbetsvärdet är överspelad. (18) *Empire* fortsätter i samma spår:

The very qualities of labor power (difference, measure, and determination) can no longer be grasped, and similarly, exploitation can no longer be localized and quantified. In effect, the object of exploitation and domination tend not to be specific productive activities but the universal capacity to produce, that is, abstract social activity and its comprehensive power. This abstract labor is an activity without place, and yet it is very powerful. It is the cooperating set of brains and hands, minds and bodies; it is both the non-belonging and the creative social diffusion of living labor; it is the desire and the striving of the multitude of mobile and flexible workers; and at the same time it is intellectual energy and linguistic and communicative construction of the multitude of intellectual and affective laborers. (s. 209)

These now productive forces have no place, however, because they occupy all places, and they produce and are exploited in this indefinite non-place. The universality of human creativity, the synthesis of freedom, desire, and living labor, is what takes place in the non-place of the postmodern relations of production. Empire is the non-place of word production where labor is exploited. (s. 210)

The progressive indistinction between production and reproduction in the biopolitical context also highlights once again the immeasurability of time and value. As labor moves outside the factory walls, it is increasingly difficult to maintain the fiction of any measure of the working day and thus separate the time of production from the time of reproduction, or work time from leisure time. There are no time clocks to punch on the terrain of biopolitical production; the proletariat produces in all its generality everywhere

all day long. (s. 402f)

Enligt *Empire* är alltså den gamla arbetsvärdeläran satt ur spel, till följd av postmoderna produktionsförhållanden, bioplitisk produktion och immateriellt arbete. Värdet är inte i någon mening möjligt att kvantifiera, binda till en specifik tid eller plats, eftersom produktionen sker ständigt överallt, utan någon skillnad mellan arbetstid och fritid. Värde skapas ur den universella mänskliga kreativiteten, ur sytesen av frihet, begär och levande arbete. Arbetarna skapar värde ur sin egen självverksamhet, genom samarbete, kreativitet, känslor, sociala relationer. Enligt författarna kan arbetarna skapa värde utan att stå i relation till kapitalet. Istället framstår kapitalet – i namn av *Empire* – som en parasit som suger upp värdet arbetarna skapar.

Att förkasta arbetsvärdeläran tror jag är ett fundamentalt misstag om man ska förstå hur klasskampen och det kapitalistiska systemet i sin helhet fungerar. Som Harry Cleaver poängterat kan inte en varas värde kopplas till den enskilda arbetarens arbete, utan måste alltid ses som det samhälleligt nödvändiga arbete som krävs för att producera en vara under normala produktionsbetingelser. Vidare så bestäms värdet av den samlade kollektiva arbetsprocessen som behövs för att framställa en vara, där allt arbete räknas in, oavsett om en arbetare hanterar den givna varan fysiskt eller har en annan funktion i processen. Detta kollektiva och socialt nödvändiga arbete kan inte heller enkelt mätas med en klocka, eftersom kvalitén på en timmes arbete varierar, beroenden på intensiteten i arbetet.

Men dessa reservationer innebär inte att tiden skulle vara mindre avgörande för kapitalet. Om inte värdet fortfarande var kopplat till arbetstid skulle mycket av den klasskamp vi dagligen bevittnar vara obegriplig. De förändringar vi kan se inom industrin, med mager produktion och just-in-time, handlar om att öka intensiteten i arbetet och fylla igen alla luckor och mikropausar i arbetet, för att tvinga arbetarna att vara ständigt aktiva. Målet är att driva upp tempot och öka kontrollen över arbetstiden längs hela produktionskedjan, inräknat såväl sammansättningsfabrikerna, som alla led av underleverantörer, och de transportarbetare som fraktar råvaror, komponenter och färdiga varor fram och tillbaka. Samma sak gäller inom servicesektorn, när takten höjs i varudistributionen, genom snabbköpens löpandeband och streckkoder eller när kontorsarbetet styckas upp och tiden för varje arbetsmoment noggrant regleras på callcenter. Kapitalets strävan att införa flexibla arbetstider, ökningen av visstidsanställda och framväxten av bemanningsföretag handlar också delvis om att utnyttja arbetarnas tid maximalt. Mot detta kämpar arbetarklassen i sin tur och försöker skapa nya vägar att skapa pauser och mildra arbetet.

Exploateringen sker inte genom att kapitalet kollektivt – i form av *Empire* – suger upp vad myllrande massor producerar, utan genom att enskilda kapital försöker maximera det värde, och därigenom det mervärde, de kan få sina arbetare att producera. I verkligheten finns inget samlat totalkapital som kollektivt suger upp värdet, utan de enskilda kapitalen, i dödlig konkurrens med varandra, är alla tvungna att på egen hand sätta arbetare i arbete så att mervärde kan skapas, kapital ackumuleras och en fortsatt expansion ske. Om de enskilda kapitalen misslyckas med detta slukas de genast av andra kapital.

Hur är det då med tiden utanför produktionen? Även Cleaver betonar hur hela samhället integrerats i en social fabrik, vilket innebär att även de delar som står utanför den direkta produktionen, såsom hemarbete, utbildning, arbetslöshet och konsumtion, bidrar till att reproducera kapitalet, och därigenom också är arenor för klasskamp. Men Cleavers perspektiv är betydligt fruktsammare. Han hävdar inte att skillnaden mellan arbetstid och ”fritid” är upphävd, utan visar istället på hur kapitalet försöker göra även ”fritiden” produktiv, genom att få arbetarna att använda tiden till sin egen reproduktion och på så sätt minska kostnaden för arbetskraften. Arbetslöshet blir produktiv för kapitalet om de arbetslösa deltar i konkurrensen om jobben, och på så sätt kan pressa ner priset på arbetskraften; studenter blir produktiva om de ser till att skaffa sig de kunskaper kapitalet efterfrågar; hemarbete, rekreation och konsumtion blir produktivt om arbetarklassen reproducerar sig själv på ett sätt som minskar kapitalets kostnader för arbetskraften och befäster kapitalets dominans. Om arbetslösa vägrar söka jobb på kapitalets villkor, studenter vägrar att tillägna sig den kunskap kapitalet vill eller tiden utanför arbetet används till att hämta styrka att kämpa mot kapitalt, istället för att arbeta hårdare, undergrävs denna produktivitet. Tiden utanför arbetstiden är alltså även den ett område för klasskamp, med betydelse för kapitalackumuleringen, men detta upphäver på inget sätt att det är arbetstiden (den kollektiva och samhälleligt nödvändiga) som skapar en varas värde. Arbetstiden är alltså ett avgörande konfliktområde i klasskampen och såväl arbetare som kapital vet att det är skillnad mellan arbetstid och annan tid. (19)

För Marx var värdeteorin grundläggande för den fortsatta förståelsen av klasskampen. Utifrån värdeteorin kan man t.ex. förstå en av kapitalets grundlägganden strategier för att öka utsugningen, nämligen att öka det relativa mervärdet. Genom att öka produktiviteten, och få arbetarna att minska produktionstiden för varje vara, så minskar de enskilda varornas värde – trots att det totala värdet som produceras blir konstant eller ökar. På så sätt minskar kostnaderna för arbetskraften, då de varor som behövs för arbetarnas reproduktion faller i värde, och kapitalet kan öka sitt mervärde.

I konkurrens med andra kapital strävar också varje enskilt kapital till att pressa produktionstiden, för att på så sätt kunna sälja mer varor än konkurrenterna. Till följd av kapitalets strävan att öka produktiviteten finns en tendens att ersätta mänsklig arbetskraft med maskiner, för att få de arbetare som blir kvar att producera mer. Problemet för kapitalet är att en allt större del av det värde de sätter in i produktionen går till maskiner och annat fast kapital, medan andelen som går till levande arbete minskar, trots att det levande mänskliga arbetet är det enda som kan producera värde. Storleken på profiten, jämfört med vad kapitalet satsat i produktionen, riskerar på så sätt att minska med tiden (profitkvotens

fallande tendens). Men kapitalet försöker på olika sätt agera för att motverka detta: mervärdet kan ökas, t.ex. genom att arbetstiden eller intensiteten i arbetet ökar; kostnaderna för arbetskraften (det variabla kapitalet) kan minskas, t.ex. genom att löner pressas; kostnaderna för maskiner, energi och råvaror (det konstanta kapitalet) kan minskas, t.ex. genom ökad handel. Utan den grundläggande förståelsen av värde blir även dessa följdverkningar svåra att förstå.

Negri och Hardt tycks mena att de immateriella arbetarna skulle kunna skapa värde själva, utan någon nödvändig relation till kapitalet. Genom att arbetarna skulle ha sina hjärnor och kroppar som främsta produktionsmedel skulle de genom sin kreativitet och sitt ömsesidiga samarbete skapa värde genom sin självaktivitet. Just i denna förmåga till självvärdeskapande ligger enligt författarna en viktig tendens mot kommunism och förmågan är också avgörande för deras beskrivning av Empire som en parasit, som suger upp det värde som *the multitude* skapar. Bilden av arbetarna som självvärdeskapande ligger är också en delförklaring till att författarna menar att skillnaden mellan arbetstid och annan tid nu är upphävd.

Men även här tror jag de är fel ute. Kapitalets makt vilar fortfarande på fysiskt ägande av produktionsmedlen, på påförandet av varuformen och därigenom tvånget att arbeta – för att människor ska få tillgång till varor såsom mat, energi, bostad, kläder och de tusentals andra varor, materiella eller immateriella, vi vill ha för att få ett fullgott liv. För arbetarna inom industrin gäller naturligtvis att de inte alls fritt förfogar över produktionsmedlen, utan att dessa dagligen används som tvångsmedel emot dem. Men detta gäller också för den absoluta majoriteten av immateriella arbetare, vare sig de arbetar på ett callcenter, inom vården eller står i en kassa på snabbköpet. Blir de av med jobbet kan de inte fortsätta producera värde, annat än om de försöker sig på att bli egna företagare, och då säljer produkten av sitt eget arbete som en vara. För ett mycket litet skikt informationsarbetare kan det kanske vara sant att det är den egna hjärnan och datorn de bär med sig de arbetar med. Men antingen är de del av det kollektiva arbetet bakom en vara (om de designar, utvecklar produkter, marknadsför osv), som inte desto mindre förutsätter en hel produktionsprocess samlade arbete för att bli en färdig vara och då inte desto mindre kräver kapitalets produktionsmedel, eller också handlar det återigen om att de försöker sälja sin egen arbetskraft.

George Caffentzis menar att datorisering, robotisering och genteknik, inte alls innebär att arbetsvärdet sätts ur spel, utan tvärtom skapar problem för kapitalet eftersom profitkvoten minskar snabbare. För att motverka detta så expanderar enligt Caffentzis kapitalet lönearbetet i tredje världen, och tvingar, med hjälp av storskaliga inhägnadsrörelser, människor till lågteknologiska fabriker, plantage och bordeller. Där ökas den totala poolen av merarbete, lönerna pressas, det konstanta kapitalet blir billigare, och arbetsmarknaden expanderar, vilket utgör förutsättningen för high-tech-industrin, som endast anställer ett fåtal kunskapsarbetare eller cyborgs (en annan av Negris termer). Snarare än att arbetarna är självvärdeskapande, menar Caffentzis att kapitalet har en viss förmåga till självvärdeskapande, genom att sektorer med låg profitnivå, som det högteknologiska informationsarbetet, kan profetera på sektorer med hög nivå. (20)

Metoden leder fel

Negri och Hardt ser sig som marxister, men förkastar samtidigt dialektiken. Teoretiskt vilar de tungt på poststrukturalismen och bär därifrån med sig en skräck för binära oppositioner, alltså för motsatspar såsom man/kvinna, infödd/utlänning osv., som ju helt riktigt ofta används för att bygga upp hierarkier där den ena polen ses som norm och den andra som underordnad, främmande. Men dialektiska motsatser är inte samma sak som statiska binära oppositioner, utan beskriver en värld i ständig rörelse, där olika tendenser står mot varandra. Arbetarklassen och kapitalet står emot varandra, men skapar och förändrar ständigt varandra i denna motsättning. För att förstå kapitalets utveckling gäller det att se hur motverkande tendenser skapar rörelse, inte att dra raka utvecklingslinjer.

Hardt och Negri tar fasta på tendensen mot en globaliserad ekonomi och en världsstat, men ser inte de mottendenser som reses på vägen, till följd av kapitalens konkurrens med varandra och nationalstaternas motstridiga intressen. De tar fasta på informationsrevolutionen och tjänstesektorns expansion, men ser inte nya motsättningar, såsom svårigheterna att få många tjänster produktiva och expansionens beroende av subventioner från industrisektorn. De tar fasta på myllrets rörelse, men ser inte den andra sidan av saken: en världsomspännande inhägnadsrörelse.

Ironiskt nog gör detta att den bild av världen de målar upp tenderar att fastna i ett före och ett efter, en uppdelning mellan olika stadier eller just binära, statiska motsatspar: modernt/postmodernt, imperialism/Empire, industrisamhälle/informationsamhälle, materiellt arbete/immateriellt arbete. Utvecklingens linje verkar given och störs inte av några motverkande tendenser, som gör utgången mer osäker. Det som skulle kunna vara en möjlig framtid sätts som liktydig med den verklighet vi har framför oss. *Empire* behöver alltså först en släng dekonstruktion och därefter en rejäl dos dialektik, för att kapitalets inre dynamik ska framträda i full dager.

Det har under senare år märkts ett växande intresset för autonom marxistisk teori inom den utomparlamentariska rörelsen i Sverige, vilket är utmärkt. *Empire* tål att läsas och de djärva idéerna kan inspirera. Om man däremot vill försöka förstå dagens kapitalism och klasskampens utveckling gäller det att ta Hardts och Negris påståenden med en stor nypa salt. I synnerhet när det gäller deras förkastande av värdeteorin och dialektiken, och deras vana att dra ut en tendens utan att se de motverkande krafterna, tjänar boken mest som avskräckande exempel. Som en introduktion till autonom teori, där klasskampens dynamik verkligen framträder, rekommenderas istället Cleavers *Reading Capital Politically*.

Noter

1. Michael Hardt och Antonio Negri, *Empire*, 2000. Referenser till *Empire* kommer i fortsättningen att ske med sidnummer i texten. Den upplaga som använts är Harvard University Press paperback edition, första upplagan 2001. *Empire* kommer att ges ut på svenska av Vertigo förlag. Hela *Empire* finns också på www.hup.harvard.edu/pdf/HAREMI.pdf
2. Den autonom marxisms främsta förtjänst är den centrala roll klasskampen ges i förståelsen av kapitalismen. Tvärt emot att se arbetarklassen som ett passivt offer, ses dess kamp som avgörande för kapitalets utveckling och kriscykler. Ett centralt begrepp inom den autonoma marxismen är *klassammansättning*. Hur klassen är sammansatt är avgörande för vilka medvetande- och kampformer som utvecklas. Kapitalet försöker på olika sätt splittra arbetarklassen. Genom arbetarklassens kamp övervinns denna splittring gång på gång. Framgångsrik kamp tvingar därigenom kapitalet att omstrukturera sig, för att försvaga starka arbetargrupper och skapa ny splittring. På så sätt skapar kapital och arbetarklass varandra i en dialektisk process. Ett annat viktigt begrepp inom är *den sociala fabriken*. Med detta menas att inte bara den direkta produktionen, utan hela samhället, integrerats i kapitalets strävan efter kontroll och profit. Arbetslösa kamp, kamp på skolor, inom hemarbetets och konsumtions sfär osv, spelar därigenom stor roll för klasskampens och kapitalets utveckling. Överhuvudtaget ägnas arbetarklassens vardagliga kamp stort intresse.
3. Lars Herlitz, "Konsten att lagerhålla en tjänst", *Socialistisk debatt*, nr 3 1996., s 7.
4. Den autonoma nättidningen *The Commoner* har ett temanummer om New Enclosure, i nr 2 september 2001. Därefter har en intensiv debatt om ämnet fortsatt på hemsidan. På hemsidan finns också länkar till texter från *Midnight Notes Collective*, som tidigare behandlat frågan ingående. Se www.thecommoner.org
5. I diskussionen om New Enclosure har inte uppdelningen mellan formell och reell underordning gjorts utan begreppet har använts om kapitalets globala offensiv för att finna nya områden för kapitalackumulation. Förutom att skilja människor från jord i tredje världen har begreppet också använts om sådant som skulle kunna ses som reell underordning, bl.a. om privatiseringar av välfärdsstaten och om försök att tränga in i nya områden, såsom att ta patent på gener och information. Se t.ex. Massimo De Angelis text "Globalisation, Work, and Class: Some Research Notes", <http://homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis/warwick99.htm>, där han går igenom en mängd olika former av inhägnadsrörelser.
6. "The New Enclosures", www.com-moner.org.uk/02midnight.pdf, ursprungligen i *Midnight Notes*, nr 10 1990.
7. Rodney Edvinsson i utkastet till en ännu ej publicerad artikel, som inom kort publiceras i England.
8. Giovanni Arrighi, "Lineages of Empire".
9. Benny Åsman, *Det globala rånet*, 2001, s 74f.
10. Se t.ex. Ritt Goldstein, "Olja, gas och imperiets blod", i *Syre* nr 2 2002.
11. Andrew Flood tar upp USA:s ointresse att ingripa i Rwanda i en recension av *Empire*, "Har kejsaren några nya kläder?", www.yelah.net/yelah/20020318/analys020319. På engelska återfinns artikeln "Is the Emperor Wearing Clothes" på www.struggle.ws/andrew/empireview.html.
12. Se Rodney Edvinsson.
13. Mikael Nyberg, *Kapitalet.se. Myten om det postindustriella paradiset*, 2001, s 259. Överhuvudtaget rekommenderas kapitlet "Den magra produktionen", som behandlar bland annat hur det löpande bandet breder ut sig, hur tjänstesektorn industrialiseras och hur nya metoder att organisera produktionen vuxit fram som ett resultat av klasskampen.
14. Herlitz, s 10.
15. Ibid. s 11.
16. Se Steve Wrights kritik av Negris klassbegrepp i detta nummer av *Riff-Raff*.
17. Harry Cleaver, *Reading Capital Politically*, ursprungligen publicerad 1979. Texten finns tillgänglig på www.eco.utexas.edu/faculty/Cleaver/357krep.html. Boken är under översättning till svenska och kommer att ges ut av Stockholms autonoma marxister.
18. Redan i *Marx Beyond Marx* (Negri 1979) hetta det "the Law of Value dies". "No longer operates" var omdömet om teorin i *Communsits Like Us* (Guattari & Negri 1985) och i *The Labors of Dionysius* (Hardt & Negri 1994) sas teorin vara "completely bankrupt". Exempler är hämtade från Constantine George Caffentzis. "The End of Work or the Renaissance of Slavery? A critique of Rifkin and Negri", www.een.org/finlandia/autonomia/theend.txt. Caffentzis var tidigare förgrundsgestalt för *Midnight Notes* och återfinns numera i gruppen kring *The Commoner*.
19. Cleaver, se diskussionen om arbetstiden bakom värdet som kollektiv, socialt nödvändig och kvalitativ samt, diskussionen om "produktiv konsumtion", under rubriken "Measure of value is socially necessary labour time".
20. Caffentzis.